

רקע

מערת המכפלה היא אתר דתי והיסטורי שהושארו בו רישומי המעצמות והדתות ששלטו בחברון במשך יותר מאלפיים שנה. המקום מקודש ליהודים מעצם היותו מקום קבורת האבות והאימהות, על פי מסורת ישראל. המבנה המונומנטלי המאפיין את המקום כיום זהה בסגנונו לחומות הר הבית, האתר היהודי המקודש בעולם, שנבנו בתקופת בית שני. בעקבות מסורת ישראל קודש המקום גם במסורות המוסלמיות והנוצריות, ועם הזמן גם הותאם לצורכי הדת ועולי הרגל הרבים, אם בבניית כנסיות בידי הנוצרים או מסגדים בידי המוסלמים.¹

אחד הדברים המושכים את עינו של כל מבקר במערת המכפלה הוא מספרן הגדול של כתובות המעטרות את הקירות ומגוון פריטים במבנה. כיום מוכרות כ-70 כתובות, חלקן על קירות, עמודים ופריטי אבן, ואחרות על פריטי עץ ונחושת. רובן המכריע של הכתובות הן בערבית. בגלל חוסר היכולת לקרוא את הכתובות בערבית רוב המדריכים והמטיילים בוחרים פשוט להתעלם מהן.

מטרת ספר זה היא למפות את כתובות האבן, העץ והנחושת הידועות לנו כיום במערת המכפלה, להציגן בצילומים ולהביא את תרגומן לעברית ואת הרקע ההיסטורי הנדרש להבנתן, ובכך לסגור את הפער בידיע ובהכרת המקום.

מבנה הספר מאפשר למעיינים ולמטיילים לעבור מנקודה לנקודה מעבר הגיוני-גאוגרפי ולא כרונולוגי, מעין 'סיור בעקבות הכתובות'. בסוף הספר יש טבלה ממוינת בסדר כרונולוגי המסכמת את כלל הכתובות.

הכתובות חולקו ל-30 נקודות; יהודים יכולים להגיע מנקודה 1 ועד נקודה 16 בכל ימות השנה. לשאר הנקודות (17-30) אפשר להגיע רק בעשרת הימים בשנה שבהם אולמות המערה פתוחים ליהודים או בתיאום מיוחד.

ספר זה מבוסס על ספרו החשוב של פרופסור משה שרון עם התאמותיי, תיקוניי והוספותיי. כמו כן התרשים של מערת המכפלה, מעשה ידי האדריכל יונתן שרון, מובא בספר באדיבותו של אביו, פרופסור משה שרון, אם כי התאמותי ועדכנתי אותו לצורך ספר זה. את הכתובות ההיסטוריות לעברית תרגם מר דוד ויסקוט מהתרגום לאנגלית של פרופ' שרון עם התאמותיי, אלא אם נכתב אחרת. השימוש בתרגום האנגלי הוא באדיבות בריל - ההוצאה לאור (Koninklijke Brill N.V).² פסוקי

1 מערת המכפלה במסורת המוסלמית, ראו שרון, תשס"א; שורצבאום, 1978; וילנאי, תשמ"ה, עמ' 123.

2 יש עדיפות במקרה זה לתרגום הכתובות מתרגומו האנגלי של שרון ולא מהמקור הערבי. חלק מהכתובות שבורות, חלקן מחוקות ואחרות אינן כתובות בסדר הנכון. חלק מהכתובות מורכבות מכמה לוחות אבן או שיש. חלק מכתובות אלו הוסרו במהלך השנים לצורך שיפוצים ושינויים. הבנאים שהחזירו את הכתובות לא ידעו קרוא וכתוב, והלוחות עם הכתובות לא הוחזרו בסדר הנכון. פרופ' משה שרון, בכישרונו ובידיעתו הרבה ומתוך התייחסות לספרות המקורות השלים והכריע בסוגיות עמומות הקשורות לפענוח הכתובות, כך שיש להתייחס לתרגומו כעדיף מהמקור הערבי. תודתי לגברת לאורה ווסטברוק (Laura Westbrook) מההוצאה לאור בריל (Brill), שקידמה בעבורי את האישור להשתמש בקטעי התרגום האנגליים ואת אישור השימוש בכמה תמונות שזכויות היוצרים

הקוראן נלקחו מתרגומו של פרופסור אורי רובין, באדיבות אוניברסיטת תל-אביב - ההוצאה לאור.³ הפסוקים בכתובות לא תמיד מובאים בצורתם המלאה או בסדר הנכון; התאמת הפסוק כפי שמופיע בכתובת נלקחה מתוך תרגומו האנגלי של שרון.

כדי להקל על ההתמצאות ועל איתור הכתובות, הספר מלווה בתמונות של הכתובות כפי שהן נראות באתרן. כל התמונות צולמו על ידי אלא אם צוין אחרת. כדי להקל על הקוראים השתמשתי במונחים המוכרים והמקובלים כיום בציבור היהודי המבקר במערת המכפלה (אם כי מונחים אלו אינם בהכרח תמיד מדויקים). להלן המונחים (ראו בתרשים הכללי):

- 'מערת המכפלה' או בקיצור 'המערה': כינוי לכלל המבנה הבנוי מעל פני האדמה, המכונה במקורות ערביים 'חארם', 'חארם אל איברהימי' או 'חארם אל חליל'.
- אולם הבריתות - יוספיה.
- אולם 'ישני חברון'.
- אולם אברהם, אולם יצחק, אולם יעקב.
- מסגד הג'אוליה.
- המסדרון המקורה.

3 שלהן שייכות להוצאה לאור בריל ואיתרה בעבורי את מחזיקי זכויות היוצרים של תמונות נוספות. תודתי לאוניברסיטת תל אביב - ההוצאה לאור, שאישרה לי באדיבותה להשתמש בתרגומו לקוראן של פרופסור אורי רובין, ובמיוחד לגברת גולדי אורטה, שקידמה את בקשתי במהירות וביעילות. קיים תרגום נוסף של הקוראן לעברית שכתב יוסף יואל ריבלין, 1987, אך תרגומו של רובין עדכני יותר.

תרשים של מערת המכפלה במצבה כיום. המספרים מ-1 ועד 30 מציינים את המקום שאפשר לראות בו את הכתובות. תרשים הבסיס של מתחם מערת המכפלה של האדריכל יונתן שרון מובא בספר באדיבותו של פרופסור משה שרון.

כיוון חומות מבנה המערה אינו תואם את רוחות השמים; כיוון חומות האורך של מבנה המערה הוא דרום-מזרח-צפון-מערב, וחומות הרוחב - דרום-מערב-צפון-מזרח (ראו תרשים). אך בספר זה לצורך פשטות התיאור פישטתי את ציון הכיוונים: קיר המתחם הצמוד למסגד הג'אוליה מכונה 'החומה המזרחית'; קיר המתחם הצמוד לגרם המדרגות העולה לכיוון מסגד הג'אוליה מכונה 'החומה הצפונית'. הקיר הצמוד ל'יוספיה' (המצבה המכונה 'ראש עשיו', קבר יוסף במסורת הערבית) מכונה 'החומה המערבית' וקיר המתחם ליד המדרגה השביעית מכונה 'החומה הדרומית'.

התאריכים המצוינים בכתובות הערביות לרוב כוללות את שם החודש והשנה להיג'רה. בספר זה כל התאריכים הם בהתאם למקובל בספירה הנוצרית.⁴

במהלך תרגום הכתובות יש תוספות:

- סוגריים עגולים - תוספות לצורך הבהרה והשלמה.
- מילים בגופן שמן - מילים המובאות כלשונן במקור הערבי בתעתיק עברי.

שלמי תודות

תודתי למפקד מערת המכפלה סנ"צ אליהו צפרי ולמנהל 'מנהלת מערת המכפלה' מר צורי הולנדר, שפתחו לי דלתות נסתרות והסבו את תשומת לבי לכתובות רחוקות מן העין; ללא עזרתם היו חסרות תמונות רבות בספר זה. תודתי לחוקר חברון מר נועם ארנון ולאחי בנציון קסלר שעברו על ספר זה וסייעו בליטושו. תודתי למר ינון ברוכים, מנהל מדרשת חברון, שנתן חסות כלכלית ואפשר את הוצאת הספר לפרסום.

4 כל שנה מוסלמית מתחילה ב-1 במחצית הראשונה בשנה. מניין השנים המוסלמיות חל למן היום הראשון של שנת ההיג'רה, כלומר מ-1 במוחרם, 16 ביולי 622 לסה"נ. להלן 12 החודשים בלוח השנה המוסלמי לפי הסדר: מוחרם, צפר, רביע אל-אוול, רביע א-ת'אני, ג'ומאדא אל-אולא, ג'ומאדא א-תאניה, רג'ב, שעבאן, רמדאן, שוואל, ד'ו אל-קעדה, ד'ו אל-חיג'ה. יש הפרש של 11 ימים מצטברים בין שנת הלבנה המוסלמית לשנת החמה הנוצרית.

מבוא

במערת המכפלה יש כ-70 כתובות אבן, עץ ונחושת, ומהן כ-40 ממלוקיות, כ-15 עות'מאניות, חמש מן התקופה הערבית הקדומה (מהתקופה הפאטימית והאיובית), שש יווניות ו/או לטיניות מן התקופות הביזנטית והצלבנית ושתיים מודרניות (ראו טבלה כרונולוגית בסוף הספר). הכתובות הערביות רובן כתובות בכתב הַנְסַח'י העגול שהחליף במאה ה-12 את הכתב הכופי המאופיין בקווים ובזוויות ישרות.⁵ לא כל הכתובות נמצאות באתרן המקורי. רבות מהן הוסרו במשך השנים מכל מיני סיבות, ומונחות ב'חדר השמן' (ראו להלן נקודה 13).

בכתובות רבות יש תיאורי מושלים בעלי מגוון תפקידים, וכדי להבינן אביא סקירה קצרה של התקופה הממלוכית ושל התקופה העות'מאנית בחברון. אין סקירה זו באה להחליף סקירות היסטוריות על תקופות אלו בארץ ישראל; מטרתה להעניק מידע בסיסי לצורך הבנת הכתובות.

בתקופה הממלוכית כונו ירושלים וחברון 'אלַחְרַמִּין אַש־שְׂרִיפִין', מונח שהיה שמור לערים המקודשות ביותר לאסלאם - מכה ומדינה. השלטון הממלוכי היה יציב בהשוואה לשלטון האיובי שקדם לו, שהתאפיין במלחמות ובמאבקים ממושכים בין היורשים על השליטה בסוריה, ואשר לא היה תמיד כפוף לשלטון המרכזי בקהיר. תקופה זו באה לסיומה עם תחילת שלטונם של הממלוכים התורכים (1250-1382 לסה"נ), שתפסו את השלטון בקהיר.

הסולטנים הממלוכים עשו כל שביכולתם להשליט סדר ויציבות. מושל סוריה מונה מקרב ממלוכי של הסולטן לתקופה קצרה, בדרך כלל לשנה אחת. סוריה חולקה למחוזות מספר - נִיאָבָה - וכל מחוז כלל כמה אזורים מנהליים שנקראו 'עֵמַל' או 'וִלָאָה'. העיר חברון הייתה באזור המנהלי ('עמל') של ירושלים, הכפוף למושל דמשק, שתוארו 'נַאִיב אַש־שֵׁם', והנציב שלה מונה על ידו. בשנת 1376 לסה"נ הועלה מעמדן של ירושלים וחברון מ'עמל' למעמד של 'נִיאָבָה'; מכאן ואילך מונה מושל ירושלים וחברון הישר מקהיר על ידי צו של הסולטן. מושל זה נשא את התואר 'נַאִיב אַלְקַדַס וַא־ח'לִיל'. בירושלים ובחברון הייתה עוד משרה מנהלית חשובה, הנזכרת לאורך התקופה הממלוכית בכתובות, והנושא אותה כונה 'נַאט'ר אַלְחַרְמִין אַש־שְׂרִיפִין'. האיש שנשא תואר זה היה ממונה על ענייני שני המסגדים המקודשים - ה'חארם' של ירושלים ושל חברון. לא תמיד מונו שני אנשים לשתי המשרות הללו; פעמים רבות נשא איש אחד בשני התפקידים או קיבל לידיו את המשרה השנייה לתקופה קצרה עד למינויו של בעל תפקיד חדש. התפקיד 'נַאט'ר אַלְחַרְמִין' התמקד בטיפול בענייני החארם ובניהול המפעלים הקשורים בו, כגון וואקף, 'סימאט' (סעודות לאורחים, ראו להלן נקודה 1), עניינים כלכליים ועוד. גבולות ה'עמל' של חברון בתקופה הממלוכית היו: בדרום - עד הכפר קבאב אַס־סַאוּוּיָה (קו רוחב צומת שוקת-ערד-ים המלח), במזרח - עד ים המלח-עין גדי, שהיה הגבול טבעי שהפריד בין 'עמל אַל־ח'לִיל' (חברון) והמחוז של אַל־פְּרַךְ. הכפר סעיר בצפון היה הגבול בין אזור חברון לאזור ירושלים, ובמערב הגיע הגבול עד הכפר זכריא (היום מושב זכריה שוכן בשוליו הדרומיים של עמק

5 הכתב החדש הופיע בתקופה האיובית ואומץ במהירות רבה. הדברים אמורים בכתב המונומנטאלי של כתובות על גבי מבנים, כתובות בעלות מסר היסטורי או דתי וגם בכתובות קישוטיות, ראו רוזן-איילון, תשנ"א, עמ' 371.

האלה), שהיה על גבול אזור רמלה.⁶

הזיקה החזקה של הממלוכים לאסלאם נוצרה בשל החינוך הדתי שקיבלו מגיל צעיר, ומכאן נובעים קשרם ותרומתם לעיר חברון ולמערת המכפלה. בִּיבְרָס עצמו ביקר פעמיים בחברון (1265, 1269 לסה"נ). בביקורו הראשון אסר על כניסת יהודים ועל נוצרים למערת המכפלה ובביקורו השני ציווה על תוספת תקציב למערת המכפלה, תרם מכספו וחידש את הכיסוי והקישוט בבניין הקבר של אברהם, החזיר אדמות לנכסי הוואקף והוסיף לוואקף של חברון את אדמות הכפר אדנא.⁷ בשנת 1267 לסה"נ ציווה לחדש את בניין המערה ושאריות ה'סימאט' יהיו במרחק מה מבניין המערה. גם בימי חתנו וחברו לגדוד ה"בחריה" ולקרבותיו המכריעים, הסולטן אל-מַנְצוּר קַלְאֻן (1279-1290 לסה"נ) זכתה חברון למעמד מיוחד.⁸ הוא בנה בית חולים ואכסניה לעולי רגל, שבחזיתה מקום שתייה ציבורי לעוברי אורח (סְבִיל). הוא ציפה את קירות 'חדר מצבת אברהם' בשיש ובנה שער לחדר הקבר (להלן נקודות 8, 10). הוא קבע כפרים אחדים כהקדש, שהכנסותיו נועדו לממן שיפוצים שוטפים במערת המכפלה ולתשלום משכורות לשרתי המקום (להלן נקודה 11). בימי מוחמד, בנו של הסולטן קַלְאֻן (מת בשנת 1340 לסה"נ), כוסו קירות המערה בשיש האפור-שחור המוכר היום ברוב קירות המבנה ונוספו קישוטים בחלק מקברי האבות; בפקודתו נבנה מסגד הג'אוליה וכן נבנתה הכיפה שמעל פתח הנרות (להלן נקודה 19). נוסף על כך הובלו מים לסְבִיל הצפוני, הצמוד למערה (להלן נקודה 29).⁹

בימי שלטון הסולטנים הממלוכים הצ'רקסים (1382-1517 לסה"נ) חלה ירידה מסוימת בעצמת המדינה הממלוכית, ועם זאת גם אז היו סולטנים חזקים שהשאירו רישומם גם בחברון. עם סולטנים אלו נמנה הסולטן הצ'רקסי הראשון בְּרַקוּק (1382-1399 לסה"נ). הוא הקדיש את הכנסות הכפר דיר אסתיא למימון ארוחות ה'סימאט' של חברון (להלן נקודה 18). בשנת 1394 לסה"נ מינה הסולטן בְּרַקוּק את האמיר שיהאב אד-דין אחמד אל-יאחמורי למושל ירושלים וחברון וגם לממונה על ענייני שני המסגדים (בירושלים ובחברון). הוא ביטל מסים שהוטלו גם על היהודים (להלן נקודה 2), שיפץ ובנה בקבר יוסף (עשיו), פֶּתַח פֶּתַח בחומה ההרודיאנית המערבית לעבר המצבה העליונה של יוסף (עשיו) וחידש את הזרמת המים למערת המכפלה (להלן נקודה 29 כתובת אל"ף). הסולטן אינאל (1453-1460 לסה"נ) תרם אף הוא לעיר. הוא ציווה על כיסוי הקברים בשיש, חידש כמה מדלתות המערה, חידש את מערך אספקת המים למערת המכפלה (להלן נקודות 1, 29-כתובת ב"ת), הקפיד על קיומן הסדיר של ארוחות ה'סימאט' ותרם כמות חיטה בשווי 4,800 דינר לטובת ה'סימאט' (ראו

6 מוג'יר אד-דין, תשכ"א, עמ' 355. למפה ראו דרורי, 1981, עמ' 33. עוד על מבנה השלטון ונציגי ירושלים וחברון, ראו דרורי (תשע"ג).

7 ראו להלן נקודה 11. כל האדמות שבמרחב החקלאי של חברון הוכרוזו להקדש (וואקף), שכל הכנסותיו מיועדות לצורכי ה'חארם'. הקדש זה - וואקף אֶתְמִים־אֶדְאִרִי - מיוחס למוחמד עצמו, ראו קרמון ושמואלי, תש"ל, עמ' 63; להלן הערה 25. על הנסיבות שהביאו את בִּיבְרָס למנוע כניסת יהודים ונוצרים למערת המכפלה, ראו אטלן, תשע"ד, עמ' 62 - 63.

8 שאוכת, 1984, עמ' 13; דרורי (ממלוכי), תשנ"ב, עמ' 175.

9 שם, עמ' 14; דרורי, 1981, עמ' 37 - 39, ולהלן נקודה 6, 19, 26. נראה שבימי הסולטן קַלְאֻן או בנו מוחמד יוסד תפקיד חדש שנקרא 'המפקח על הבניינים', ראו מאיר, תרפ"ה, עמ' 89. מצויות כארבעים כתובות מן התקופה הממלוכית במערת המכפלה ושמונה עשרה מתוכן מימי הסולטן מוחמד בן קלאון.

להלן נקודות 1, 18).¹⁰ הסולטן המבוגר אך הנמרץ וזקוף הקומה קַאִי־בַּאִי (1468-1496 לסה"נ), היה ידוע כ'סולטן הבנאי'. הוא שיפץ ושיחזר מבנים הקשורים לארוחות ה'סימאט' (להלן נקודה 1).

הממלוכים הרבו לבנות משלוש סיבות עיקריות: א) הגורם הכלכלי - זאת הייתה הדרך להגן על רכוש פרטי מגזלת בעלי שררה על ידי הקמת מוסד או מבנה שיהיה שייך לוואקף (להקדש). לרוב נזהרו בעלי השררה מלגעת בהקדש ומלמעול בו; ב) הגורם הנפשי של הנצחת מצבות זיכרון; ג) הגורם הדתי - כאמור, הממלוכים היו מוסלמים אדוקים, ורבים מבנייניהם שבנו שימשו בתי מדרש, בתי ספר ללימוד הקוראן, מסגדים וכד'.¹¹

סוף התקופה הממלוכית התאפיין בשקיעה, בהתנוונות ובהתקפות של בדואים, שהגיעו גם לחברון. השלטון העות'מאני (1517-1917 לסה"נ) בלם את השקיעה ואת הניוון והנהיג בארץ מנהל תקין; כבר במחצית הראשונה של המאה ה-16 התחילו גידול באוכלוסייה ועלייה בפעילות הכלכלית. האימפריה העות'מאנית חולקה לפלכים ('אַיַּאִלַּת', 'וִלַּאִיַּת'), הפלכים - למחוזות ('סִנְגִּ'ק', 'וִלַּאִת'), והמחוזות - לנפות ('נַאִחִיַּה'). על פלך דמשק הופקד מושל שתוארו היה פחה (פאשא). אחד ממחוזות פלך דמשק היה מחוז ירושלים (סנִגִּ'ק אַל־קִדְס), והוא נחלק לשתי נַאִחִיַּות - הנאחיה של ירושלים והנאחיה של חברון.¹² השלטונות העות'מאניים המשיכו במסורת שהחלה כבר מימי האיובים, מסורת טיפוחם השקדני של אתריה המקודשים של הארץ, ובהם מערת המכפלה, והכירו במעמד הוואקף. הם הקצו משאבים לשימור המבנים, להרחבתם ולשיפוצם מעת לעת. אם כי לקראת סוף התקופה, בסוף המאה ה-18, היו מושלים מושחתים שניצלו את כספי ההקדש לצורכיהם ולא לייעודם, והשלטון המרכזי נאלץ לקבל אחריות אישית לתיקונים ולשיפוצים גם במערת המכפלה.¹³

10 שאוכת ייחס פעולות אלו בטעות לסולטן ג'קמק, ראו שאוכת, 1984, עמ' 16.

11 מאיר, תרפ"ה, עמ' 87.

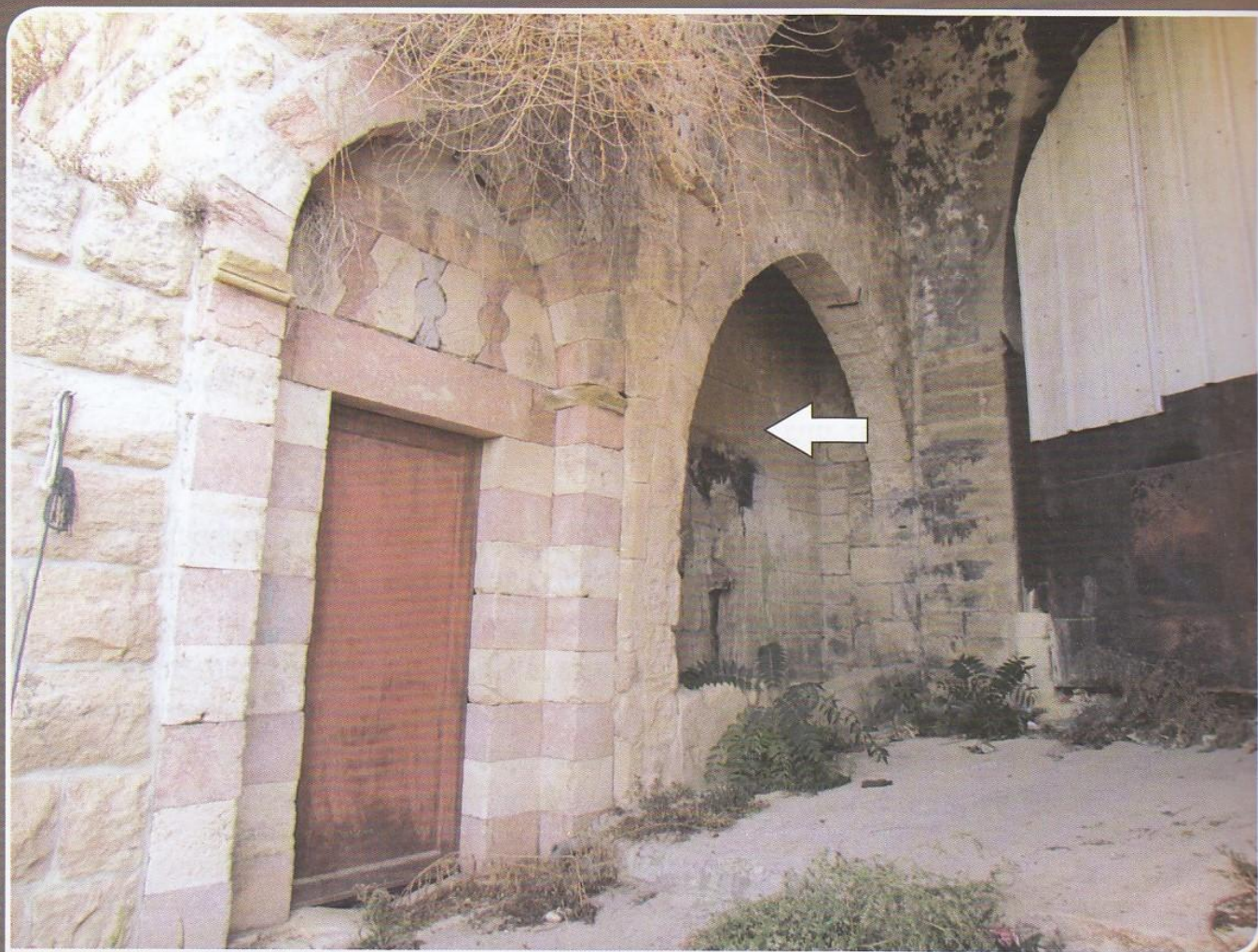
12 כהן, 1981, עמ' 101.

13 ראו פרי, 1985, עמ' 24-25 ובמיוחד עמ' 28.

1

כתובת הסביל (הרהט) הדרומי

עין אל חדאם/חראם

תמונה 1.1: תקריב של הכתובת

תרגום הכתובת:

בשם אלוהים הרחמן והרחום, "שָׂא עֵינֶיךָ אֶל נַפְלָאוֹת רַחֲמֵי אֱלֹהִים: כִּי־צַד יִחְיֶה אֶת
הָאָדָמָה לְאַחַר שְׁנֵשְׁמָה. הַעֲשֵׂה זֹאת הוּא אֲשֶׁר יָקִים גַּם אֶת הַמֵּתִים לְתַחִיָּה, וְהוּא
כֹּל יָכוֹל" (סורה ל', 49-50). אִמָּה מְבֹרָכָה זוֹ שׁוֹחֲזֶרֶה מְמוֹצָאוֹ וְעַד לְבִנְיִן הַחֹאֲרֵם שֶׁל
אַבְרָהָם אֲבִינוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם עַל מִנֵּת לְשֶׁרֶת אֶת ה'סִימָאט' שֶׁל חֲבֵרוֹן וְגַם אֶת מִתְקַנֵּי
הָאֲחִסּוֹן הָאֲדִירִים בִּימֵיו שֶׁל אֲדוֹנָנוֹ הַסּוֹלֵטֵן אֶל־מֶלֶךְ אֶל־אַשְׁרָף [אֲבוֹ] אֶן־נֶאֱצָר
אִינָאֵל, אֱלֹהִים יֹאדִיךָ וַיִּשְׁמֹר אֶת שְׁלֹטוֹנוֹ, בְּהַשְׁגָּחָתוֹ הַרְמָה וְהַמְּכֹבֶדֶת שֶׁל עֵז אֲד־
דִּין, הַמְּמוֹנָה עַל שְׁנֵי הַמִּסְגָּדִים הַקְּדוּשִׁים, עֶבֶד אֶל־עֲזִיזוֹ אֶל־עֲרָאקִי, אֱלֹהִים יִפְאָר אֶת
נִיצְחוֹנוֹ, בְּעֶשְׂרִים וַחֲמִישֶׁה לַחֹדֶשׁ רִג'ב שְׁנַת 861 (17 בִּיוֹנִי 1457), אֱלֹהִים יִתְפַּלֵּל
בְּעֶבֶר נְבִיאָנוֹ מֹוֹחַמַד.¹⁴

הכתובת משבחת את הסולטן האנאלפבית אֶל־אַשְׁרָף אִינָאֵל (1453-1460 לסה"נ), ששיקם את האמה, שהובילה מים לסביל זה. פעולה דומה נעשתה על ידו בסביל הצפוני, ראו נקודה 29 כתובת ב"ת. מוג'יר אֲד־דִּין, ההיסטוריון הירושלמי בן המאה ה-15, בספרו המונומנטלי 'ספר הידע המרומם על ירושלים וחברון' כותב: "ומעין אל חדאם, והוא אצל השער שעל ידו מתופפים בתוף (לצורך קריאת האנשים לבוא לאכול מה'סִימָאט'), ומוצאו ממקום שקוראים לו 'חלת אל־עיון' בקרבת זווית השיח' עלי אל־באכא".¹⁵ הפיקוח על שתי ערים אלו בארץ נמסר לממלוך שנשא בתואר 'אמיר שני המקומות המקודשים'. בכתובת מוזכר האמיר עבד אל־עזיז אל־עראקי בתפקיד 'הממונה על שני המסגדים'

14 תרגום: שאוכת, 1984, עמ' 68 (כתובת מס' 18), עם תיקונים שלי על פי שרון, 2013, עמ' 188.

15 מוג'יר אֲד־דִּין, תשכ"א, עמ' 352. היום בסביבת שכונת חארת א־שיח ומסגד הקשתות, ראו להלן הערה 18. עבד מוג'יר אֲד־דִּין היו ירושלים וחברון קשורות זו לזו קשר הדוק, והיו שני האתרים הדתיים החשובים ביותר למוסלמים בארץ ישראל. עוד על חשיבות ספרו ותפיסת עולמו, ראו ליטל, תשע"ג.

(ירושלים וחברון). אמיר זה היה ידוע כאדם ישר והגון שטיפל במסירות בענייני ה'סימאט' בחברון.¹⁶ בתקופה המוסלמית הייתה חברון מוקד לעלייה לרגל לקברי האבות, ונוסף על כך ישבה העיר על דרך עולי הרגל למכה. בעיר נוצר מנהג כראוי לעירו של אברהם מכניס האורחים - חלוקת ארוחות יומיות לכל תושבי העיר ולעולי הרגל. הארוחות נודעו בשם 'אס-סימאט אל-ח'ליל' (ה'סימאט' בכתובת), וכללו עדשים מבושלים בשמן זית. סכומי כסף גדולים יועדו לארוחות אלו, שהגיעו לשיא בתקופה הממלוכית והיו למפעל הזנה ענק; בכל יום נאפו כ-15 אלף כיכרות לחם(!).¹⁷ לצורך מפעל עצום זה היה צורך במקור מים טובים וקבועים, והממלוכים בנו כמה אמות מים שהובילו מים ממערב העיר למערת המכפלה.¹⁸ במערת המכפלה נבנו שלושה סבילים: אחד עות'מאני בתוך מערת המכפלה (להלן נקודה 9) ושניים ממלוכיים - האחד בצד הצפוני-מערבי, הנקרא 'עין את-תוואשי' (להלן נקודה 29) וסביל דומה (בנקודה הנוכחית), הנקרא 'עין אל חראם' או 'עין אל חדאם', שפירושו 'המזרקה של הסריסים (או המשרתים)'. כמו כן נבנו מחסני אגירה גדולים מאוד לצורך אחסון נאות ויבש של גרעיני החיטה. מחסנים אלו נבנו כממגורה על גבי ממגורה בצורה חרוטית, במתקן שהיה לפלא הנדסי בעיני כל רואה, וכך מתאר מוג'יר אד-דין: "וגובה זה מקום המחסנים שבהם שמים את החיטה והשעורה, וראית המקום הזה למעלה ולמטה מן הנפלאות, כי אליו נכנס החיטה ולא תצא ממנו אלא והייתה לחם [...] מן הנפלאות שכמעט לא ימצא כמוהם אצל מלכי הארץ".¹⁹ סביר שהכיתוב בכתובת 'מתקני אחסון אדירים' מתייחס לפלא זה.

בשנת 1965 קיבלה מחלקת העתיקות הירדנית את המלצתו של מומחה מצרי, והחליטה להסיר את כל המבנים מסביב למערת המכפלה על מנת להדגיש אותו. כך הוסרו גם מבנים ממלוכיים ובהם מתקנים שהיו קשורים ל'סימאט'. כתובת שמנציחה מחסנים אלו, שהייתה על מבנים אלו, הוסרה והוכנסה ל'חדר השמן' (להלן נקודה 13), ולהלן תרגומה:²⁰

בשם אלוהים. יזם שיחזור המחסנים המשופצים הנכבדים האלה, כולל האולם

16 שאוכת, 1984, עמ' 64.

17 ה'סימאט' כלל מאפיות, שלושה תנורים, מטבח גדול, מאגרי מים, מחסנים גדולים לחיטה, לשעורה, לעדשים ולשמן, ראו מוג'יר אד-דין, תשכ"א, עמ' 43, 56-57; שרון, תשס"א, עמ' 81-82; שרון, 2013, עמ' 188-190; אלבה, תשס"ב, עמ' 488-489. מנהג ארוחות ה'סימאט' קדום עוד יותר, ובידנו ידיעה מהנוסע הפרסי-מוסלמי נאצר ח'וסראו, המתאר בשנת 1047 לסה"נ ארוחות אלו, ראו שורצבאום, 1978, עמ' 350. הנוסע היהודי משולם מוולטורה ביקר בחברון בשנת 1481 לסה"נ וכתב: "והישמעאלים מכבדים את המקום במאוד מאוד, ונותנים י"ג אלפים לחמים בכל יום לפחות לכבוד אברהם יצחק ויעקב" (שור, תשנ"ה, עמ' 102). על חברון כעיר היושבת על דרך עולי הרגל למכה ראו קרמון ושמואלי, תש"ל, עמ' 67-68.

18 על אמות המים הקדומות מן התקופה המוסלמית בחברון ראו עמית, תשנ"ה. המים למערת המכפלה הגיעו ממעיינות שהיו בסביבת המסגד הממלוכי 'שיח' עלי אל-באפא, שנוסד בסביבות שנת 1271 לסה"נ, ראו מוג'יר אד-דין, תשכ"א, עמ' 351-352; שרון, 2013, עמ' 187; דרורי (ממלוכי), תשנ"ב, עמ' 177. מסגד זה סימן כנראה את ראשית שכונת חארת-א-שיח' (קרמון ושמואלי, תש"ל, עמ' 65). היום מסגד זה מכונה 'מסגד הקשתות' בגלל צורת הקשתות החיצוניות שהוסיפו לו.

19 מוג'יר אד-דין, תשכ"א, עמ' 57.

20 להסברים נוספים על מערכת מחסנים גדולה זו והפלא ההנדסי ראו שרון, 2013, עמ' 200-201.

והמאפייה הנכבדת והדִלָּת של מחסני ח'ליל הנכבדים, ברכה ושלוש על בעל חסותם
 בימי אדוננו הסולטן אֶל־מֶלֶךְ אֶל־אֶשְׁרָף קֶאֱיִתְבֵּאִי, יתמיד אלוהים ממשלתו לעד, תחת
 השגחת רום מעלתו הנכבד נאסיר אד-דין מפקח שני המקדשים הנכבדים, יעזרו
 אלוהים בראש השנה 881 (26 באפריל 1476).

בכתובת מוזכר הסולטן קֶאֱיִתְבֵּאִי (שלט בשנים 1468-1496 לסה"נ), שהיה ידוע כ'סולטן הבנאי'. הוא
 בנה רבות בירושלים ושיקם את אמות המים בה, ובנה גם בדמשק, במכה, מדינה וכן הקים רובע שלם
 בקהיר. בתקופת שלטונו אירעו אסונות טבע קשים באימפריה בכלל ובסביבת ירושלים וחברון בפרט
 ובהם מגפת דבר שהפחיתה בעשירית את האוכלוסייה, גשמים עזים שהרסו מבנים, שלג כבד שלא
 היה כמותו - גובהו כשני מטר ומכת ארבה. בנוסף, פרצו מרידות של בדווים וכורדים שפגעו גם
 הם באוכלוסייה. בכתובת מוזכר האמיר נאסיר אד-דין ששימש המפקח על שני המקדשים - חברון
 וירושלים - במשך 18 שנה (1470-1488 לסה"נ). הוא הכניס ארגון וסדר בתחום אחריותו, ביטל מיסים
 לא מוצדקים, קידם מפעלי בנייה והיה ידוע בתבונתו ובצניעותו.²¹

21 מבוסס על דברי מוג'יר אד-דין, וראו ליטל (תשע"ג), עמ' 272 - 273; דרורי (ממלוכי), תשנ"ב, עמ' 192. כתובת ממלוכית שעד שנת 1966 הייתה שקועה מעל השער המזרחי לחארם, מתארת את ביטול המיסים הלא מוצדקים על ידי הסולטן קֶאֱיִתְבֵּאִי בשנת 1476. הכתובת נמצאת היום במוזאון המוניציפלי של חברון (שרון, 2013, עמ' 196 - 197). כשנהרס בית כנסת בירושלים אפשר סולטן זה את בנייתו מחדש למרות התנגדות מוסלמית תקיפה. על כל הפרשה הזאת ראו מוג'יר אד-דין, תשכ"א, עמ' 356-365; דרורי, 1981, עמ' 40-41; דרורי (ממלוכי), תשנ"ב, עמ' 193.